

Bevezetés

A szégyent korábban marginalizált – mondhatjuk, „szégyellni való”, tabusított – témaként kezelték a társadalomtudományokban, azonban ez az összetett, gyakran fájdalmas, szelfre irányuló érzelem, létállapot az elmúlt húsz évben fokozatosan egyre nagyobb figyelmet kap a kutatásokban.¹ Amint azt az *Imágó Budapest* jelen tematikus lapszámának tanulmányai is bemutatják, a fordulatot részben az hozta, hogy egyre több szerző kezdett foglalkozni azzal a nemzetközi szakirodalomban, hogy a szégyen mint másodlagos érzelem jelentős hatással van az identitás formálódására, a társadalmi kohézió és a hatalmi dinamikák alakulására, és mindezeket keresztül az egyéni és közösségi mentális jóllétre, a személyesen és társadalmilag is megélt érzelmi klímára. Az egykor periférikus, a büntudattal összemosott érzelmeket ma számos társadalomtudományi megközelítés szerint központi hatóerőként ismerik el mind a globális társadalmi normák, az erkölcsi szabályrendszerek, mind pedig a kulturális elvárások szerveződésében.

A szégyen témájának kibontásában hagyományosan élen járt a pszichoanalitikus elméletalkotás. Jelen lapszámunk összeállítását részben ez a tény is motiválta, hiszen az *Imágó Budapest* legfőbb szellemi irányítúje a pszichoanalitikus hagyományhoz kapcsolódik. Amint több tanulmány is részletesen foglalkozik vele ebben a tematikus számban, a szégyennel kapcsolatos pszichoanalitikus elméletek jelentősen fejlődtek és sokat változtak Freud korai munkáitól a kortárs perspektívákig, nem kevéssé mindazon hatásoknak is köszönhetően, melyek az identitás, a hatalmi dinamikák és a mentális jóllét változásai területén zajlottak az utóbbi évtizedekben. Ezen kölcsönhatások is indokolták az interdiszciplináris szemlélet képviselését a lapszám összeállításában.

Az interdiszciplinaritás igénye valamelyest már Freud munkájában is megjelent, aki ugyan a szégyent elsősorban intrapszichés konfliktusok eredőjének tekintette, főként a felettes-én büntető jellegét hangsúlyozva, de közben össze is kapcsolta a társadalmi elismerés iránti vágyakozással és esetenként a függőség problémájával is, valamint az önhibáztatás és kudarc érzéseivel. A Freud által a 20. század elején

¹ Magyarul megjelent átfogóbb tanulmányok a témában: Bereczki Éva, Campos J. Anna, Droppa Szilvia, Flaskay Gábor, Ledniczki Ildikó, Szöcs Ildikó, Szőke Katalin (2017). A szégyen a pszichoanalitikus terápiában. Összefoglaló áttekintés. *Lélekelemzés*, 12(1): 73-89.

<https://psychoanalysis.hu/lelekelemzes/20171/a-szegyen-a-pszichoanalitikus-terapiaban>;

Vizin Gabriella, Unoka Zsolt (2014). A szégyen szerepe a mentális zavarok kialakulásában I. Elméleti háttér. *Psychiatria Hungarica*, 29(1): 14-34.; Vizin Gabriella, Unoka Zsolt (2015). A szégyen szerepe a mentális zavarok kialakulásában II. A szégyen mérése és a szégyen kapcsolata a mentális zavarokkal. *Psychiatria Hungarica*, 2015, 30(3): 278-296.

felvetett témák máig ható relevanciáját mutatja, hogy azok erőteljesen visszaköszönnek napjainkban, a nárcisztikus közösségimédia-kultúra által jelentősen befolyásolt egyéni és társadalmi érzésvilágban, konfliktusokban és előítéletekben. Nagyon érdekes például az is, hogy lapszámunk tanulmányaiban komoly súlyt képviselnek a női esetbemutatók, akár betegekről, szülő nőkről, sérült gyermeket nevelőkről vagy fogvatartottakról van szó. Ez nem szerkesztői szelekció eredménye volt, hanem a felhívásunkra érkezett tanulmányok „nemi eltolódásából” adódott. Pedig egy évszázadra vagyunk már Freud kezdeti megközelítésétől, amely amellet, hogy a szégyent intrapszichés konfliktusnak tekintette, egyúttal főként női problémaként kezelte. Annál is különösebb, hogy ezek szerint, ahogy ezek az itt olvasható tanulmányok is reprezentálják, továbbra is jelen van a szégyen és a nőiség erős korrelációja (bár Freuddal ellentétben alapvetően társadalmi-kulturális kontextusban értelmezve), annak ellenére, hogy a 20. század eleje óta komoly változások történtek mind a nemiszerep-felfogás, mind a szégyennel kapcsolatos elméletalkotás terén.

Az éniideal és az ideális én fogalmainak kitágítása a 20. század közepén megnyitotta az utat a pszichológiában a szégyen részletesebb tanulmányozása előtt. A pszichoanalitikus megközelítés is elmozdult a freudi kiindulóponttól a szégyen komplexebb és árnyaltabb, az identitást és a társadalmi összefüggéseket is integráló megközelítése felé, ami jelentősen befolyásolta a terápiás alkalmazásokat is. Ezek között kiemelendő a kapcsolati irányultság a kortárs megközelítésekben, mely segít abban, hogy a szégyen fájdalmas megélését személyes növekedéssé és kapcsolódássá lehessen alakítani a terápiában. A klinikai pszichológiában és a pszichiátriában is egyre inkább teret kap a szégyen mint transzdiagnosztikus érzélem, amely jelentős szerepet játszik a szorongásban, a depresszióban vagy a poszttraumás stressz zavarban. Ezek az érzelmi-hangulati állapotok gyakori együttjárást mutatnak a szomatikus betegségekkel is, és amint lapszámunk több tanulmánya is bemutatja, közvetítő tényezőként vagy éppen kiváltó okként nagyon gyakran feltárul a betegségmegélésben és betegségmagatartásban a szégyen fájdalmas, bénító hatása. Az új terápiás megközelítésekben, különösen az együttérzés-fókuszú modellekben azonban már a szégyen és az önhibáztatás feldolgozására irányuló eljárásokat is alkalmaznak, és terápiás célkitűzésként szerepel a szégyenreziliencia fejlesztése.

Mindezeknek a pszichológiai és terápiás fejlesztéseknek különös jelentősége van napjaink társadalmában, ahol az internet és főként a közösségi média térnyerésével egyre láthatóbbá vált a mindennapi létezés. Mind az önmegmutatás kényszere, mind pedig a mások életébe való bepillantás lehetősége és az összehasonlításokból eredő frusztrációk egyre nagyobb teret adnak a szégyen dinamikájának, új szégyen-formák megjelenésének. Az egyéni teljesítményt, sikert és felelősséget hangsúlyozó globális kapitalista és fogyasztói szemlélet szintén felerősítette a szégyent olyan problémák kontextusában, mint a munkanélküliség, a szegénység vagy a mentális zavarok. Ennek hátterében jellemzően az áll, hogy az egyént hibáztatják (vagy az egyén hibáztatja saját magát) a strukturális – társadalmi, politikai, környezeti – kudarcok miatt, aminek külön táptalajt ad a média és az internet. A digitális platformok elősegítik a nyilvános(nak érzett) megszegényítést, a *cancel culture* vagy a cyberbullying terjedését, ahol egyének vagy csoportok vannak kitéve kirekesztésnek vagy erkölcsi ítéletnek.

A marginalizált közösségek problémái szintén kiemelt szerepet kell, hogy kapjanak, és szerencsére egyre inkább kapnak is a székgyennel kapcsolatos kutatásokban, hiszen a társadalmi és kulturális székgyen élményei gyakori szerepet játszanak az élettapasztalataikban. A kortárs identitásalapú (pl. LMBTQ vagy etnikai) mozgalmak retorikájában is egyre inkább megjelenik a székgyen, akár megkérdőjelező, akár ellenállást mozgósító, büszkeséggé alakító tónusban.

A székgyen tehát ma már nem marginális téma a társadalomtudományokban. Sőt, egyre inkább központi jelentőségű kérdéssé válik, ahogy fokozódik az identitás és az erkölcs politizálódása a polarizált társadalmakban, továbbá, ahogy erősödnek a digitális megfigyelhetőség érzelmi következményei és a mentális egészségügyi válságok, ahol a székgyen egyszerre lehet ok és tünet.

Mindezen szempontokat figyelembe véve, az *Imágó Budapest* új tematikus száma a székgyent mint személyes és társadalmi jelenséget vizsgálja – a terápiás találkozásokról és a digitális testképtől a kórházak és a börtönök világáig és a történelmi-kulturális tapasztalatokig. A pszichoanalízist, a fenomenológiát, az etikát, a szociológiát és a kulturális pszichológiát képviselő tanulmányok bemutatják, hogyan jelenik meg a székgyen a betegségekben, a megbélyegzésben, veszteségek és egyenlőtlenségek megélésében és a kollektív történelmi traumákban. Az olvasók izgalmas írásokkal találkozhatnak a húsfogyasztásról és a vegán életmódról, az onkológiai betegségek lelki hatásairól, a női foglyok és a policisztás petefészek szindrómában szenvedő nők valós életéről, a japán székgyenkultúráról vagy a náci „gyerekgyárak” kísérteties örökségéről. A lapszám egyszerre elméleti és gyakorlati, személyes és társadalmi, és arra hív bennünket, hogy újragondoljuk a székgyent – nem csak szubjektív létállapotként, hanem a társadalom megértésének kulcsaként.

Csabai Márta – Papp-Zipernovszky Orsolya